

Anna Jorroch
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
anna.jorroch@uw.edu.pl

NEW SPEAKERS VERSUS OLD SPEAKERS. O AKWIZYCJI JĘZYKA NIEMIECKIEGO DWÓCH POKOLEŃ NA MAZURACH¹

Słowa kluczowe: *new speakers, old speakers*, kontakt językowy, dwujęzyczność, język niemiecki, język polski, Mazury, badanie terenowe
Keywords: *new speakers, old speakers, language contact, bilingualism, German language, Polish language, Masuria, field study*

Wstęp

Artykuł prezentuje dwie, różniące się od siebie, sytuacje językowe związane z odmiennym procesem akwizycji języka niemieckiego mieszkańców mazurskich miejscowości. Materiał, na bazie którego sporządzony został niniejszy tekst, zebrano podczas badań terenowych prowadzonych wśród rozmówców dwujęzycznych na Mazurach latem 2018 r. w ramach międzynarodowego projektu naukowego Beethoven 2 poświęconego zmianom w morfologii i składni w języku polskim i niemieckim w mowie osób dwujęzycznych na przestrzeni pokoleń. Projekt – finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki i Deutsche Forschungsgemeinschaft – jest afiliowany przy Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk i realizowany we

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego nr 2016/23/G/HS2/04369 „Pokoleniowe zróżnicowanie języka: zmiany morfosyntaktyczne wywołane przez polsko-niemiecki kontakt językowy w mowie osób dwujęzycznych”, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, afiliowanego w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.

współpracy z Instytutem Slawistyki na Uniwersytecie w Ratyzbonie. W projekcie biorą udział badacze z Niemiec pod kierownictwem prof. Björna Hansena i eksploratorzy z polskich uczelni: Instytutu Slawistyki PAN, Uniwersytetu Opolskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz z Uniwersytetu Warszawskiego, którymi kieruje prof. dr hab. Anna Zielińska. Badania terenowe były prowadzone w Polsce, gdzie nagrano 77 rozmów, oraz w Niemczech, gdzie wykonano 44 nagrania, zawsze w dwuosobowych zespołach, które rejestrowały wywiady z dwujęzycznymi osobami po polsku i po niemiecku. Wywiady podlegały następnie szczegółowej selekcji, transkrypcji oraz anotacji cech wskazujących na wpływ języków znajdujących się w kontakcie, a także anotacji socjolingwistycznej opartej na biografiach językowych respondentów. Celem projektu jest utworzenie korpusu digitalnego umożliwiającego wyszukiwanie zjawisk kontaktu językowego oraz ich korelacji z czynnikami socjolingwistycznymi. Ponadto zostanie opublikowany tom, który przygotowali członkowie zespołu badawczego.

Rozmówcy mieszkający w Polsce urodzili się przed 1945 r. na terenach należących wówczas do Niemiec, a przyłączonych po II wojnie światowej do Polski. Osoby mieszkające w Niemczech urodziły się na wyżej wymienionych terenach po przyłączeniu ich do Polski i wyjechały po 12 roku życia do Niemiec. Pierwsza grupa osób dwujęzycznych była socjalizowana w otoczeniu języka niemieckiego, a druga polskiego. W trakcie badań terenowych zostały pozyskane również nagrania z respondentami, którzy urodzili się na Mazurach po przyłączeniu tego regionu do Polski i nie wyjechali do Niemiec, pozostali do dziś w swoich miejscowościach. Jedno z nich zostanie uwzględnione w niniejszym artykule ze względu na biografię językową rozmówczyni.

Jako ważną przyczynę wydarzeń omawianych w zarejestrowanych wywiadach można potraktować opublikowanie poufnego okólnika Departamentu Administracji Publicznej Ministerstwa Ziem Odzyskanych² w dniu 24 czerwca 1947 r. Ten dokument prawny został skierowany do wszystkich wojewodów na wspomnianym obszarze i, jak podaje Paweł Kacprzak (2010: 230), zwracał uwagę, iż wielu Niemców stara się uchylić od wyjazdu z Polski. „Aby temu przeciwdziałać, władze i urzędy oraz całe społeczeństwo powinny współdziałać w celu:

1. reagowania na posługiwanie się językiem niemieckim;
2. zatrzymywania do wyjaśnienia osób posługujących się językiem niemieckim;
3. odstawiania Niemców do najbliższego punktu zbiorczego dla wysiedlanych” (ibid.).

Okólnik był podstawą do wrogiego zachowania wobec rozmawiających po niemiecku rdzennych mieszkańców terenów przyłączonych do Polski, co znalazło

2 Robert Traba objaśnia proces utworzenia i zastosowania pojęcia *Ziemie Odzyskane* oraz wskazuje czynniki, które zagwarantowały powodzenie propagandy komunistycznej (Traba 2006: 96 i n.). W niniejszym artykule stosuję pojęcie *tereny przyłączone do Polski w 1945 r.*

odbicie w opowieściach naszych respondentów zarejestrowanych podczas badań terenowych.

Old speakers versus new speakers

Materiał, który prezentuje niniejszy artykuł, opiera się na rozmowach z respondentami mieszkającymi w Polsce, wśród których uwzględniono również osoby urodzone po wojnie. Intencją autorki jest przedstawienie różnic w akwizycji języka niemieckiego przez *new speakers*³ w odniesieniu do tego procesu u *old speakers* z uwzględnieniem uwarunkowań socjolingwistycznych niezależnie od zmian granic państwowych. Ciekawym zjawiskiem są również wzajemne relacje obydwu typów rozmówców oraz używanych przez nich języków.

Pierwsza z przedstawionych w artykule sytuacji językowych wiąże się z okolicznościami nabywania znajomości niemieczyny w warunkach naturalnych w otoczeniu rodzinnym rozmówców urodzonych na terenie byłych Prus Wschodnich przed II wojną światową lub w czasie wojny. Druga sytuacja dotyczy akwizycji niemieckiego, który nie został już przekazany rozmówcom w rodzinie. Osoby te urodziły się na wymienionych wyżej terenach w tym samym okresie lub po 1945 r. W analizie informacji pochodzących z wywiadów z osobami dwujęzycznymi zastosowanie znalazły biografie językowe, które Rita Franceschini (2002: 20) nazywa także autobiografiami językowymi, czyli przeżyciami i wydarzeniami związanymi z akwizycją i używaniem języków w życiu danego rozmówcy. Właśnie ze względu między innymi na różniące się biografie językowe osób bilingwalnych pierwsze z nich mogą zostać określone mianem *old speakers*, druga grupa została by natomiast zaklasyfikowana jako *new speakers*, którą tak charakteryzują Bernadette O'Rourke, Joan Pujolar i Fernando Ramallo:

The "new speaker" label is used here to describe individuals with little or no home or community exposure to a minority language but who instead acquire it through immersion or bilingual educational programs, revitalization projects or as adult language learners⁴ (O'Rourke, Pujolar, Ramallo 2015: 1).

-
- 3 Pojęcie *new speakers* jest stosowane w literaturze przedmiotu w odniesieniu do nowych użytkowników języków mniejszościowych o statusie języków zagrożonych lub będących obiektem programów rewitalizacyjnych, np. łużycki w Niemczech, wilamowski lub kaszubski w Polsce czy baskijski w Hiszpanii. Ze względu na zbieżności związane z sytuacją socjolingwistyczną rozmówców oraz niemieczyny na terenach przyłączonych do Polski po II wojnie światowej pojęcie to zostało w niniejszym artykule użyte w stosunku do osób uczących się w ramach edukacji szkolnej niemieckiego i nieużywających tego języka jako prymarnego w warunkach naturalnych czy w domu rodzinnym.
 - 4 Określenie *new speaker* jest używane przy opisie osób, które miały nikły kontakt z językiem mniejszości lub nie miały takiego kontaktu w warunkach domowych lub wspólnotowych,

*Old speakers*⁵ jest pojęciem skonstruowanym na potrzeby niniejszego artykułu, aby uwypuklić różnice w obrębie biografii językowych w stosunku do *new speakers*, którzy są przedmiotem badań socjolingwistycznych. Pojęcie *pokolenia* zawarte w tytule artykułu nie musi odnosić się do różnic w ujęciu diachronicznym, lecz może uwzględniać uwarunkowania występujące synchronicznie, ponieważ *old* i *new speakers* mogą być przedstawicielami różnych pokoleń tej samej rodziny lub członkami tej samej społeczności w relacji rówieśniczej. Pojęcia *generacja* i *new speakers* opierają się bowiem na różnych kryteriach i można zaobserwować między nimi ciekawe zależności.

Badacze zachowań językowych *new speakers* zwracają z jednej strony uwagę na ich kompetencję, analizując złożoność, precyzję i płynność wypowiedzi tworzonych przez rozmówców⁶ (Atkinson 2018: 272), z drugiej strony opierają się również na metodach badań socjolingwistycznych, uwzględniając nastawienie do języka i ideologie językowe, które uwidaczniają się w interakcji między obiema grupami rozmówców (ibid.). Omawiane tu zjawisko jest zatem bardzo złożone i wymaga podejścia interdyscyplinarnego, co niejednokrotnie było już podkreślane w odniesieniu do badań nad wielojęzycznością i kontaktem językowym.

Warunki akwizycji, użycia i przekazu niemieczyny

Porównując procesy akwizycji języka niemieckiego *new* i *old speakers*, warto zwrócić uwagę na uwarunkowania socjolingwistyczne mające na nie wpływ. Rozmówczyni, która nauczyła się w wieku dorosłym niemieczyny i może być określona jako *new speaker*, opowiada o niesprzyjających okolicznościach dla komunikacji w tym języku po wojnie. Na zadane w trakcie wywiadu pytanie „Die Freunde, als Sie in der Schule waren, haben nur Polnisch gesprochen?”⁷ odpowiedziała:

Alle nur Polnisch. Wir **können** nicht sprechen Deutsch. Wir **haben** Angst⁸. (BD GIZ⁹)

nauczyły się go natomiast w procesie edukacji dwujęzycznej, w ramach projektów rewitalizacyjnych lub w okresie dorosłości (tłum. – A.J.).

- 5 Pojęcie *old speakers* zastosował David Atkinson (2018: 272) w odniesieniu do relacji z *new speakers* języka mniejszościowego.
- 6 D. Atkinson odnosi się do pojęcia kompetencji językowej *new speakers* w zakresie gaelickiego szkockiego w literaturze przedmiotu: „Carty addresses the key issue of measurement of competence (and perceptions of it) through applying a CAF (complexity, accuracy, fluency) framework to the oral production of new speakers of Scottish Gaelic” (ibid.).
- 7 Przyjaciele, gdy była Pani w szkole, mówili tylko po polsku? – Pytanie członka zespołu, Björna Hansena (wszystkie cytowane wypowiedzi zostały przetłumaczone na język polski przez autorkę artykułu).
- 8 Wszyscy tylko po polsku. Nie **możemy** mówić po niemiecku. **Boimy** się. (BD GIZ)
- 9 Wszystkie przytaczane w artykule fragmenty wypowiedzi respondentów oznaczono akronimami, których dwie pierwsze litery odpowiadają inicjałom rozmówców, a trzy ostatnie początko-

Wypowiedź rozmówczyni świadczy o tym, że niemczyzna nie była językiem komunikacji w dzieciństwie i nastąpiło przerwanie jej przekazu ze względu na strach wiążący się z mówieniem po niemiecku. W przytoczonej wypowiedzi warto zwrócić uwagę na stosowanie form gramatycznych przez respondentkę, która używa czasu teraźniejszego w odniesieniu do wydarzeń z przeszłości. Zjawisko to oraz jego wpływ na komunikację omówię w dalszej części artykułu. Całkowicie odmienną sytuację dotyczącą przekazu języka prezentuje wypowiedź rozmówczyni, która ze względu na biografię językową należy do tzw. *old speakers*. Mimo niekorzystnych warunków i zakazu mówienia po niemiecku używała tego języka w komunikacji z matką, która nie знаła jeszcze polskiego:

Mit knapp elf war ich hier im Gericht auch. Da sollten wir unterschreiben mit meiner Mutter, dass wir die deutsche Sprache nicht nutzen werden und drei Tage, drei Nächte und ich habe nicht unterschrieben, meine Mutter auch nicht. Ich sag: **Mutter kann noch kein Polnisch und wir müssen uns verständigen**, das ist eins. [...] Mein Vater kannte keine polnische Sprache, war deutschstämmig aus Gelsenkirchen und ich sag, einmal werde ich mein' Vater auch treffen und dann kann ich nur Deutsch mit ihm sprechen, deshalb werde ich das nicht unterschreiben, weil das falsch wäre¹⁰. (CS GIZ)

Rozmówczyni posługiwała się językiem niemieckim w komunikacji ze swoją matką mimo stosowanej wobec nich przemocy¹¹ ze strony urzędu w roku 1953. W jej przypadku niemczyzna została przekazana przez matkę.

Porównując czynniki socjolingwistyczne, warto zwrócić uwagę, że obydwie rozmówczynie należą do jednego pokolenia, chociaż *new speaker* jest starsza, przyszła na świat w 1940 r., a *old speaker* w 1942. Kobiety pozostają we wzajemnych relacjach społecznych, a różnią je ich biografie językowe.

W mowie cytowanej rozmówczyni BD GIZ, określanej jako *new speaker*, za-uwazamy zjawisko wariantywności wspomnianego wcześniej zastosowania czasów. Rozmówczyni używa na przemian czasu teraźniejszego i przeszłego, odnosząc się do wydarzeń z przeszłości. Formy standardowe czasowników zostały podkreślone w cytowanych wypowiedziach, natomiast formy ukazujące użycie czasu teraźniejszego w stosunku do wydarzeń z przeszłości są podane wytłuszczoną czcionką:

wym literom nazw miejscowości ich zamieszkania. W trakcie prac nad zebrany materiałem zespół badawczy opracował klucz stosowany w podawanych oznaczeniach wypowiedzi, aby nie ujawniać danych osobowych uczestników wywiadów.

- 10 W wieku zaledwie jedenastu lat byłam też tu w sądzie. Miałśmy z matką podpisać, że nie będziemy używać języka niemieckiego i trzy dni, trzy noce i ja nie podpisałam, moja matka też nie. Mówię: **matka nie potrafi jeszcze [mówić] po polsku, a my musimy się porozumiewać**, to po pierwsze. [...] Mój ojciec nie znał polskiego, pochodził z Niemiec, z Gelsenkirchen, i ja mówię, kiedyś spotkam swojego ojca i będę mogła wtedy rozmawiać z nim tylko po niemiecku, dlatego tego nie podpiszę, bo to byłoby niezgodne z prawdą. (CS GIZ)
- 11 Rozmówczyni opowiada w dalszej części wywiadu, że była wtedy z mamą trzymana jako jedena-stolatka w wodzie sięgającej jej po szyję i karmiona chlebem i czarną kawą.

Denn deutsche Leute **kommen** hier. Habe ich das immer gehört, nicht, die Sprache, und denn wenn ich erste Mal **bin** zum Baumschule nach Neumünster, der Chef **weiß**, ich bisken **kann**, nicht, denn ich war immer mit deutsche Leute, nur mit deutsche Frauen war zusammen und denn **kommt** die Sprache zurück, nicht so, wie das soll sein, aber...¹² (BD GIZ)

Ze względu na kontekst przytoczonej powyżej wypowiedzi nie jest możliwe zaklasyfikowanie użycia czasu teraźniejszego do mówienia o przeszłości jako *czasu teraźniejszego historycznego*. Dużo bardziej prawdopodobna wydaje się w tym przypadku *wariantywność*, którą A. Zielińska wymienia jako jedną z cech i jedno ze zjawisk charakterystycznych dla mowy pogranicza. Analizując wielojęzyczność historycznego pogranicza polsko-niemieckiego w regionie lubuskim, badaczka wnioskuje, iż cechy mowy w warunkach kontaktu językowego „występują niekonsekwentnie i są uzależnione od kontekstu pozajęzykowego” (Zielińska 2013: 66).

Poniższa wypowiedź świadczy o tym, że forma czasu przeszłego czasownika *können* (pol. *móc*, *potrafić*) jest znana rozmówczyni, która jednak używa jej rzadziej w opowieściach o przeszłości niż formy czasu teraźniejszego:

Nach dem Krieg wir **können** doch gar nicht Deutsch sprechen. Wir **können** gut Deutsch sprechen, nicht, aber nach dem Krieg wir **können** nicht, denn meine Mutter hat gesagt, kommen die Russische und¹³ [...] (BD GIZ)

Aber zu Hause haben Sie schon Deutsch...?¹⁴

Mutter mit Vater, wenn die **will**, was wir nicht wissen, nicht, denn¹⁵ haben die heimlich Deutsch gesprochen¹⁶.

Als Geheimsprache, damit die Kinder das nicht verstehen¹⁷.

Ja aber die Kinder hat sowieso gewusst, nicht. Wir **können** nicht sprechen, aber haben wir gewusst, was die... Von meinem Vater von meine Mutter die Opa und Mut-

12 Ponieważ Niemcy tu **przyjeżdżają**. Zawsze to słyszałam, nie, język, i wtedy jak **jestem** pierwszy raz do szkoły leśnej do Neumünster, szef **wie**, że ja troszkę **potrafię**, nie, bo byłam zawsze z Niemcami, tylko z Niemkami byłam razem i wtedy język **wraca**, nie tak, jak powinien, ale... (BD GIZ)

13 Po wojnie nie **możemy** mówić przecież w ogóle po niemiecku. **Potrafimy** dobrze mówić, ale po wojnie nie **możemy**, bo moja mama powiedziała, przyjdą Ruscy i... (BD GIZ)

14 Ale w domu [mówiła] Pani po niemiecku? – Pytanie członka zespołu, B. Hansena.

15 W mowie mieszkańców regionu, który historycznie należał do obszaru dialektów dolnoniemieckich, charakterystyczną cechą jest nierozróżnianie spójnika *denn* i przysłowka *dann*. Józef Wiktorowicz (2001: 112) podaje, iż rozróżnienie obu form nastąpiło dopiero w połowie XVIII w. Cecha ta jest pozostałością z okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego i została zaobserwowana również w mowie trójjęzycznych staroobrzędowców na Mazurach (Jorroch 2015: 215–216).

16 Matka z ojcem, jak **chce**, co my nie **wiemy**, nie, to mówili potajemnie po niemiecku.

17 Jako tajny język, żeby dzieci tego nie rozumiały. – Dopowiedzenie członka zespołu, B. Hansena.

ter, Oma, die haben schon, **sind** schon tot, nicht, vor dem Krieg, aber von meinem Vater der Opa konnte, haben die auch immer Deutsch nur gesprochen¹⁸. (BD GIZ)

Zaobserwowane zjawiska w mowie osób nabywających znajomość niemieczyny w wieku dorosłym, które określić można mianem *new speakers*, pozwalają stwierdzić, że przekaz informacji jest dla nich ważniejszy niż poprawność gramatyczna. Zgodnie z tezą Uriela Weinreicha poprawność językowa ustępuje komunikacji:

Wenn das verfügbare Material zum größten Teil Fälle umfaßt, wo das eigentlich Gemeinte zumindest als implizit enthalten verständlich wird, so liegt es eindeutig daran, daß der Druck gegen diejenige Relationsinterferenz, bei der unbeabsichtigte Bedeutungen herauskommen, in beträchtlichem Maße größer ist¹⁹ (Weinreich 1977: 60).

Analizując zjawiska kontaktu językowego i pisząc o mechanizmach z nim związanych, Sarah G. Thomason twierdzi natomiast, że uczący się nie dostrzegają dystryktywnych różnic między językami, szczególnie w początkowym lub średnio zaawansowanym stadium nauki, co skutkuje ignorowaniem przez nich cech relevantnych nauczanego języka (Thomason 2001: 148)²⁰. David Atkinson odwołuje się do wypowiedzi Hanny Lantto²¹, która zwraca uwagę na dwu- lub wielojęzyczność *new speakers* i ich autonomiczność w podejmowaniu rzeczywistych praktyk w procesie mówienia. Badaczka przekonuje, że nie należy skupiać się jedynie na nowym języku, którego nauczył lub uczy się *new speaker*, lecz pamiętać o jego znajomości pierwszego języka czy też innych języków. W odniesieniu do dwu- i wielojęzyczności George Lüdi (1996: 322) i Claudia Maria Riehl (2014: 76 i n.) zwracają również uwagę na konieczność holistycznego podejścia do kompetencji językowych rozmówców. Zebrane podczas badań terenowych wypowiedzi respondentów potwierdzają swobodne stosowanie przez nich różnorodnych praktyk, których celem jest przekaz informacji i komunikacja w rozmowie. W procesie mówienia forma standardowa odgrywa wówczas mniejszą rolę, a nawet traci znaczenie. Wniosek taki można wysnuć na podstawie wypowiedzi innej rozmówczyny urodzonej w 1947 r., której niemieczyna również nie została przekazana przez matkę:

18 Tak, ale dzieci wiedziały tak czy inaczej, nie. Nie **możemy** rozmawiać, ale wiedzieliśmy, co oni... Mojego ojca, mojej matki dziadek i matka, babcia, oni już **nie żyją**, nie, przed wojną, ale mojego ojca dziadek potrafił, zawsze rozmawiali tylko po niemiecku.

19 „Gdy dostępny materiał obejmuje w większości przypadki, w których treść jest zrozumiała przynajmniej na podstawie domysłu, to jest to związane z tym, że do interferencji, która jest źródłem niezamierzonych znaczeń, przywiązuje się znacząco mniej wagi” (tłum. – A.J.).

20 „A final strategy used by second-language learners is to ignore distinctions, especially marked distinctions, that are present in the TL but opaque to learners at early to middle stages of the learning process” (Thomason 2001: 148).

21 „Lantto [...] reminds us, ‘new speakers [...] are not only speakers of their “new” language, but bi or multilinguals’ and the advent of the concept is about, as much as anything else, recognition that such speakers are, as she puts it, ‘multilingual speakers in their own right’. Hence the vital need for work which focuses on the actual practices of such speakers” (Atkinson 2018: 273–274).

A jak Pani się kontaktuje tu z osobami, które pomagają, to po niemiecku, to jak Pani używa jakiego języka?²²

No jak, po niemiecku, muszę po niemiecku mówić.

Tak? (AJ)

Tak.

Dobrze, że wszystko tak... (AJ)

Nie mówię dobrze, ja wiem, że robię błędy, ale jak umiem, tak mówię.

No pewnie, a skąd, jak się Pani nauczyła? (AJ)

Ja do szkoły chodziłam. A w domu to nas nie uczyli, tylko Oma i mama, i Erich, mamy brat, oni między sobą mówili, jak nikogo nie było, po niemiecku i dużo śpiewaliśmy w domu. (JT ELK)

Rozmówczyni, którą można określić jako *new speaker*, wyraźnie potwierdza wagę porozumiewania się w języku niemieckim, którego nie nauczyła się w warunkach naturalnych, twierdząc: „Nie mówię dobrze, ja wiem, że robię błędy, ale jak umiem, tak mówię”. Poprawność językowa ustępuje komunikacji i nie stanowi czynnika powstrzymującego rozmowę lub krępującego rozmówczynię. Respondentka stosuje również wspomnianą wcześniej praktykę w obszarze werbalnym i kładzie nacisk na przekazanie zrozumiałego komunikatu, mówiąc po niemiecku:

Aber ich **habe** Pause mit deutsche Sprache, habe ich nicht gehert²³, etwas vierzig Jahren, dann war ich schon heiraten, keine Kontakte, na von Zeit zu Zeit zu Mutti²⁴. (JT ELK)

Rozmówczyni informuje w swojej wypowiedzi o braku przekazu niemczyzny w warunkach naturalnych i o rozległej przerwie w kontakcie z tym językiem, używając leksemów *Pause* czy *heiraten* bez kongruencji gramatycznej oraz stosując czas teraźniejszy w odniesieniu do wydarzeń z przeszłości. Wypowiedzi respondentek określanych w artykule jako *new speakers* posiadają wiele cech wskazujących

22. Pytanie zadane przez autorkę w trakcie wywiadu. W zespołach dwuosobowych jeden z badaczy rozmawiał po polsku, a drugi po niemiecku. Przy kolejnych zadanych pytaniach podają inicjały AJ.

23. *Gehert* odpowiada standardowej formie *gehört*. Mówczyni realizuje w cytowanej wypowiedzi dialektalną cechę delabializacji [œ] i artykułuje [ɛ]. W zebranych wywiadach rozmówcy realizowali wiele cech dialektalnych języka niemieckiego, które badacze oznaczyli w korpusie digitalnym, mimo iż projekt nie obejmował fonetyki i fonologii. Ponadto cechy dialektalne w mowie respondentów są przedmiotem rozdziału przygotowywanego aktualnie tomu.

24. Ale **mam** przerwę z językiem niemieckim, nie słyszałam, jakieś czterdzieści lat, potem byłam już poślubić, żadnych kontaktów, od czasu do czasu z mamą.

na wpływ kontaktu językowego²⁵, które A. Zielińska w odniesieniu do mowy osób dwujęzycznych w regionie lubuskim określa jako *przechodniość*, czyli „przenikanie elementów z jednego języka do drugiego” (Zielińska 2013: 66). W mowie osób nazywanych pojęciem *new speaker* – w odróżnieniu od prezentowanych wypowiedzi *old speaker* – można zaobserwować odstępstwa od normy językowej w zakresie składni i morfologii, które nie mają jednak wpływu na zrozumienie wypowiedzi. Komunikat został przekazany i jest zrozumiały. Odbiorca słyszy informacje z przebiegu biografii językowej rozmówczyni, która kontynuuje swoją opowieść, nie przywiązując wagi do poprawności gramatycznej, ponieważ nie zakłóca to komunikacji w rozmowie.

Omawiane tu zjawisko wpisuje się w tezę *interlanguage*, którą Larry Selinker postawił w 1972 r. w ramach badań nad akwizycją drugiego języka, zakładając, że uczący się tworzy najpierw specyficzny system językowy oparty na cechach zarówno pierwszego, jak i drugiego języka, ale też zawierający nowe elementy językowe (Schulz 2015: 48). Jana Schulz, pisząc o *new speakers* uczących się łużyckiego w ramach projektu rewitalizacji języków zagrożonych, przytacza za Brittą Günther i Herbertem Güntherem obserwacje badaczy, którzy twierdzą, że wspomniany „indywidualny system językowy zawiera nowe reguły, formy przejściowe, które używane najpierw w ograniczonym zakresie uczący rozszerza następnie na inne obszary, jeśli się sprawdzą i odniosą sukces” (ibid.), czyli jeśli będą komunikatywne.

Rozważając czynniki wpływające na proces akwizycji języka przez *new speakers* na Mazurach, warto zwrócić uwagę na znaczącą motywację respondentów do jego nauki. Należy uwzględnić fakt, że rozmówcy uczą się po osiągnięciu fazy krytycznej lub w wieku dorosłym. Osoby, z którymi prowadziliśmy wywiady, są świadome zaniku niemieczyny na przestrzeni pokoleń w swoich rodzinach i podjęły lub podejmują kroki mające na celu zahamowanie procesu utraty tego języka. Poniższa wypowiedź cytowanej uprzednio rozmówczyni JT ELK, która uczyła się niemieckiego w szkole, ukazuje motywację do jego nauki mimo przerwane go przekazu w rodzinie:

Kiedyś nawet na germanistykę zdawałam egzaminy, ale to, jak maturę zdałam, nie?
A to było do Łodzi. Tam było dwadzieścia dwa miejsca chyba.

Malutka była. (AJ)

No, nie było szansy, żeby się dostać. (JT ELK)

Ciekawa sytuacja wystąpiła natomiast u jej mamy LA MIK, która – urodzona w 1933 r. – może być zaklasyfikowana jako *old speaker*, ale nie mogła przekazać

25 Zjawiska kontaktu językowego zostały szczegółowo opracowane w ramach prac nad korpusem lingwistycznym oraz w rozdziale tomu będącego w fazie przygotowań. Konstrukcje tworzone przez *new speakers* nie są przedmiotem niniejszego artykułu, ponieważ wymagają obszernej analizy.

języka swoim dzieciom. W wywiadzie uczestniczyła również jej druga córka i siostra cytowanej wcześniej rozmówczyni JT ELK, określanej w artykule jako *new speaker*. Siostra nie zna niemieczyny i nie może być naszą respondentką, ponieważ nie jest dwujęzyczna. Potrafiła natomiast naświetlić nam okoliczności procesu zaniku języka, gdy powiedziała podczas nagrań: „Ale... nas mama nie uczyła, bo babcia nie pozwalała”. Dowiedzieliśmy się, że mama miała osłabioną pozycję wobec polskojęzycznej rodziny swojego męża i nie używała niemieckiego w rozmowach ze swoimi córkami. Podjęła natomiast skuteczną próbę przekazania tego języka swojej wnuczce:

Und jetzt habe ich noch eine Enkelin in Warschau. Die ist auch mit einer, mit einer deutschen Firma verbunden in Mü..., nicht in Münster, sondern in München, ne, [...] a die spricht gut Deutsch und Englisch, [...] ich sprech nicht mit ihr Polnisch, ich bin schon, von klein auf war sie bei mir und da fing ich Deutsch an und mein Mann sagt, nein, das schaffst du nicht. Aber ich hab weiter gesprochen, nachher kam sie im Kindergarten, in die Schule und so, da war sie in Lyck. [...] Aber sie spricht immer zu mir Deutsch²⁶. (LA MIK)

Respondentka LA MIK, która nie mogła przekazać niemieczyny swoim córkom, nauczyła tego języka wnuczkę w warunkach naturalnych – mimo braku wsparcia ze strony męża – poprzez użycie niemieckiego w komunikacji, czyniąc ją paradoksalnie *old speaker*. Na przestrzeni pokoleń tej rodziny widoczna jest wzajemna relacja języków oraz różne warunki ich użycia i akwizycji. Określenia *new* i *old speaker* nie są adekwatne do pojęć *młodsze*go i *starszego pokolenia*. Nie należy ich zatem ze sobą utożsamiać. Dwujęzyczność ma w tym przypadku charakter indywidualny i jest uzależniona od przebiegu biografii językowych, ze względu na które babka i wnuczka mogą zostać zaklasyfikowane do *old speakers*, a matka – dzieląca te pokolenia – należy do *new speakers*.

Podsumowanie

Artykuł opierający się na wywiadach z rozmówcami języka niemieckiego ukazuje zjawiska i sytuacje językowe wymagające interdyscyplinarnego podejścia. W analizie tak złożonych problemów związanych z akwizycją języka (w tym wypadku mniejszościowego) czy też z kontaktem językowym (w tym wypadku na pograniczu

26 A teraz mam jeszcze wnuczkę w Warszawie. Jest związana z niemiecką firmą w Mü..., nie w Münster, lecz w Monachium, nie, [...] aaa ona dobrze mówi po niemiecku, i po angielsku [...]. Nie rozmawiam z nią po polsku, ja już, od małego była u mnie i ja zaczęłam po niemiecku, a mój mąż mówi, nie, nie dasz rady. Ale ja dalej mówiłam, potem poszła do przedszkola, do szkoły i tak, wtedy była w Elku. [...] Ale do mnie mówi zawsze po niemiecku. (LA MIK)

kulturowo-językowym) należy uwzględniać wiele czynników mających wpływ na komunikację. Przytoczone w artykule wypowiedzi świadczą o tym, że nastawienie do języka i motywacja do jego nauki, wpływ najbliższego otoczenia, wydawane dokumenty prawne i nacisk ze strony urzędu lub przedstawicieli administracji państwowej odgrywają znaczącą rolę w porozumiewaniu się danym językiem oraz mogą przyczynić się do jego zachowania lub utraty. Przydatne wydaje się też podejście w ujęciu diachronicznym, które precyzuje i uzupełnia wnioski dotyczące procesu akwizycji języków na przestrzeni pokoleń. W odniesieniu do biografii językowych naszych respondentów nasuwa się potrzeba szczegółowego rewidowania pojęć. Okazuje się bowiem, że *old speaker* może być córką *new speaker* języka mniejszości lub też mogą one być zbliżone wiekiem, należąc do tej samej społeczności. Ponadto ważnym spostrzeżeniem odnośnie do kompetencji językowych respondentów jest nie tylko znikome znaczenie poprawności gramatycznej wypowiedzi dla komunikacji, lecz przede wszystkim świadomość osób dwujęzycznych braku tej zależności. Dzięki temu prawdopodobnie zarówno *old speakers*, jak i *new speakers* porozumiewają się swobodnie i bez skrzępowania po polsku i po niemiecku.

Literatura

- ATKINSON D., 2018, *New Speakers and Linguistic Practices: Contexts, Definitions, and Issues*, [w:] C. Smith-Christmas i in. (red.), *New Speakers of Minority Languages. Linguistic Ideologies and Practices*, London, s. 271–282, https://doi.org/10.1057/978-1-137-57558-6_14.
- FRANCESCHINI R., 2002, *Sprachbiographien: Erzählungen über Mehrsprachigkeit und deren Erkenntnisinteresse für die Spracherwerbsforschung und die Neurobiologie der Mehrsprachigkeit*, „Bulletin VALS-ASLA” nr 76, s. 19–33.
- JORROCH A., 2015, *Die deutsche Sprache der dreisprachigen Altgläubigen in Masuren*, „Dissertationen des Instituts für Germanistik der Universität Warschau”, t. 6, Warszawa.
- KACPRZAK P., 2010, *Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej w okresie funkcjonowania Ministerstwa Ziemi Odzyskanych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” LXII, z. 2, s. 215–235, [on-line:] <http://hdl.handle.net/10593/2029>.
- LÜDI G., 1996, *Migration und Mehrsprachigkeit*, [w:] H. Goebel, P.H. Nelde, Z. Starý, W. Wölck (red.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, „Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft”, t. 12, Berlin, s. 320–327, <https://doi.org/10.1515/9783110132649.1.5.320>.
- O’ROURKE B., PUJOLAR J., RAMALLO F., 2015, *New Speakers of Minority Languages: The Challenging Opportunity – Foreword*, „International Journal of the Sociology of Language” 231, s. 1–20, <https://doi.org/10.1515/ijsl-2014-0029>.
- RIEHL C.M., 2014, *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*, wyd. 3, „Narr Studienbücher”, Tübingen.
- SCHULZ J., 2015, *Bilingualer Spracherwerb im Witaj-Projekt*, „Schriften des Sorbischen Instituts. Spisy Serbskeho Instituta”, t. 60, Bautzen.
- THOMASON S.G., 2001, *Language Contact. An Introduction*, Georgetown.

- TRABA R., 2006, *Historia – przestrzeń dialogu*, Warszawa.
- WEINREICH U., 1977, *Sprachen in Kontakt. Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung*, „Beck'sche Elementarbücher”, München.
- WIKTOROWICZ J., 2001, *Die Temporaladverbien im Frühneuhochdeutschen*, t. 1: 1350–1500, Warszawa.
- ZIELIŃSKA A., 2013, *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*, „Język na Pograniczach”, nr 41, Warszawa.

New Speakers Versus Old Speakers:
About German Language Acquisition in Two Generations in Masuria
Abstract

This article presents part of the results of a field study carried out in Masuria in Summer 2018, in the framework of the international Beethoven 2 project: “Generational language differentiation: morpho-syntactic changes resulting from Polish-German language contact in the speech of bilingual persons” financed by Narodowe Centrum Nauki (National Science Centre), project no. 2016/23/G/HS2/04369, affiliated with the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Science. The author focuses on two different linguistic situations connected with acquisition of German language by *new speakers*, or adults who learn a language during organized educational classes, in relation to *old speakers*, or those who learnt the language in their childhood, in the context of their homes or families. The members of both groups were born in Masuria, which was part of East Prussia before World War II, and was incorporated into Poland after 1945. The language change in that territory has had an important effect on the acquisition process of the Polish and the German languages, and on the language biographies of the speakers. However, the notion of *generation* included in the title of this paper does not necessarily have to refer to changes in the diachronic approach, but can also address synchronically occurring conditions, as both *old* and *new speakers* can be representatives of various generations of the same family or members of the same community and of similar age.